

PARTİ DİSİPLİNİ

Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler

Dr. İlder TURAN

Siyaset İlmî Doçenti

GİRİŞ

Siyasî partilerin sınıflandırılmasında, parti yöneticilerinin parlamentodaki temsilcileri ve bazı hallerde teşkilâtı üzerinde kurdukları otorite esas alınacak olursa, disiplinli ve disiplinsiz (serbest) partiler ayırımı ortaya çıkmaktadır¹.

Bir siyasî sistem içerisindeki partilerin disiplinli ve disiplinsiz diye tasnif edilebilmesi için, bu iki tercihin de siyasî partilere açık bulunması gerekmektedir. Diğer bir deyimle, böyle bir tasnif, ancak siyasi rekabete geniş ölçüde yer veren demokratik sistemlerde geçerlidir. Her ne kadar, demokratik siyasî sistemlerde geliştirilen modellerin otoriter ve totaliter sistemlerin tasvir edilmesinde kullanıldığı doğru ise de, disiplinli - disiplinsiz (serbest) parti ayırımı serbest siyasî sistemlerin ürünüdür. Bu düşüncenin etkisi ile, bu çalışma genel olarak demokratik sistemlerde parti disiplini kavramıyla ilgili bulunmaktadır.

I. DİSİPLİN KAVRAMI

Parti disiplininden söz edildiği zaman, ilk olarak hatıra gelen bir partinin yöneticilerinin o partinin parlamentodaki temsilcileri üzerinde kurdukları otoritedir. Bazı düşünürler bu anlayışa, merkez yöneticileri-

1) Siyasî partilerin çeşitli esaslara göre tasnifi için, bk. Prof. Tanık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler**, (İstanbul: 1952) s. 16.

nin yöresel örgüt üzerinde kurdukları otoriteyi de eklemektedirler². Ayrıca, yöresel örgüt yöneticilerinin, kendi örgüt üyeleri üzerinde kurdukları otoritenin de parti disiplini kapsamına girdiği düşünülebilir.

Gerek ulusal, gerek yöresel düzeyde disiplin kavramından söz edilirken, görüldüğü gibi, yöneticilerin örgüt ve üyeler üzerinde kurdukları *otorite* deyimini tekrarlanmaktadır. Otorite, maddî ve manevî olanaklara dayanarak emir verebilme ve emri uygulatabilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Böylece, bir partinin yöneticilerinin üyeler veya alt - kuruluşlarla bir emir - itaat ilişkisi içinde oldukları zaman disiplinden söz edilmesi mümkün olur. Yoksa, bir parti yöneticileri ile, alt kuruluş yöneticilerinin veya üyelerinin aynı düşünceleri paylaşmaları ve aynı yönde davranmaları, tek başına o partide disiplinin varlığının kanıtı değildir.

Siyaset bilimcileri Ramey ve Kendall, disiplin kavramını açıklığa kavuşturmak için, bu kavramı tutarlık kavramıyla karşılaştırmaktadırlar. Yazarlara göre *tutarlık* aynı sosyal grup (siyasî parti sosyal gruplarından bir tanesidir) üyelerinin grup amaçlarını gerçekleştirmek için birlik halinde ve aynı yönde faaliyet göstermeleridir. Disiplin ise "1) lider veya liderlerin emirlerinin grup üyelerince muntazaman kabul ve ifa olunması suretinde ortaya çıkan tutarlık, 2) ve liderin elinde, itaatsiz üyeleri, emirlerini kabul ve ifaya zorlayacak bazı yöntem ve araçların bulunması" olup, "ya tutarlığın emir - itaat ilişkisine dayanan özel bir çeşidini, ya da bu tutarlığı sağlamak amacıyla kullanılan bir yaptırımlar sistemini ifade etmektedir"³.

Demokratik toplumlarda, parti disiplininin yaygınlığı, totaliter toplumlara göre daha dar olmaktadır. Kuramsal olarak, bütün üyelerine ve örgüte şâmil disiplin anlayışına sahip bir demokratik ülke partisinin, totaliter bir partinin disiplin anlayışına benzer bir anlayışa sahip olduğu ileri sürülebilir. Ancak, uygulamada, demokratik toplumlardaki siyasî partilerin daha yumuşak bir disiplin anlayışına sahip oldukları ve bu anlayışın daha çok parti parlamento grubuna şâmil olduğu görülmektedir.

Siyasî rekabetin esas olduğu siyasî sistemlerde, disiplin anlayışının partilerin parlamento grubuna bağlı kalmasının birkaç temel nedenle açıklanması mümkündür. İlk olarak, demokratik toplumlarda siyasî partilerin ana amaçlarından bir tanesi iktidarı ele geçirmek veya iktidarda

2) aynı yer.

3) Austin Ranney ve Willmoore Kendall, **Democracy and the American Party System** (New York : 1965), s. 257-258 den naklen Ergun Özbudun, **Parti Disiplini** (Ankara Hukuk Fakültesi, 1968), s. 2-3.

daha fazla söz sahibi olmaktır. Bunu gerçekleştirme yolunun, partinin desteğini güçlendirmek, aldığı oyları arttırmak olduğu belirgindir. Temel desteğini bir sosyal sınıftan alan partiler dahi, iktidara geçebilmek için diğer sosyal sınıfların bazı kesimlerinin ilgisini ve oyunu çekmek zorunluğunu duymaktadırlar. Dolayısıyla, özellikle iktidarda bulunan veya ciddi iktidar adayı olan partiler temsil ettikleri düşünce bakımından daha esnek, disipline parti üyelerinin uyması bakımından ise daha hoşgörülü davranmaktadırlar. Diğer bir deyimle, bu türden siyasî partilerin düşünce tarzları ve programları oldukça farklı düşünce ve davranışların parti disiplinini fazla ihlâl etmeden bir arada bulunmasına olanak vermektedir.

İkinci olarak, parti tutum ve düşüncelerine aykırı davranışların saptanabilmesi, parlamentoda kolay, üyeler arasında ve yöresel örgütlerde güçtür. Şöyle ki, bir milletvekilinin parlamentoda, kendi parti grubunun kararma aykırı oy kullanması, anında saptanabilen ve yoruma bağlı olmayan bir disiplinsizlik olayıdır. Bazı istisnalar dışında⁴ disiplini ihlâl etmişliği saptanan milletvekilinin cezalandırılması için bu işle görevli bir komiteye gönderilmesi olağandır. Yöresel örgütlerde görevli kişilerin ve parti üyelerinin disipline aykırı diye nitelendirilebilecek davranışlarını belirlemek ve disiplin işlemlerine başvurmak ise güç bir eylemdir. Nedenlerin şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) Disipline aykırı davranışları saptamak güçtür, çünkü genellikle bu davranışlar parti grubu kararının aksi yönünde oy kullanmak gibi kesin olarak ortaya çıkmamaktadır.
- b) Yöresel parti yöneticilerinin disiplini ihlâl eden üyenin faaliyetlerinden haberleri olmayabilir.
- c) Yöresel parti yöneticilerinin, partinin program, ideoloji ve tüzüklerini iyi bilmemeleri nelerin disiplini ihlâl anlamına geldiğini saptamada güçlüklerle karşılaşmalarına yol açabilir.
- d) Parti dayanışması anlayışı, disipline uymayan davranışların hoşgörü ile karşılanmasını teşvik edebilir.
- e) Disiplini ihlâl eden üyenin bu davranışlarının, üye önemli olmadığı için, partiye zarar vermediği düşünülebilir.

4) Bu istisnaların neler olabileceğine ileride değinilecektir. Ayrıca, demokratik toplumların totaliter partilerindeki disiplin anlayışının daha şüphü olduğu ve tahlil dışı bırakıldığına işaret edelim.

Değınilen nedenlere rağmen, siyasî partilerin zaman zaman parlamento dışı üyeleri üzerinde de disiplin uygulamalarına başvurduğu görülmektedir. Bu uygulamalar hangi hallerde gerekli olmaktadır?

Kanımızca bu haller a) Yöresel örgütün yönetici veya üyelerinin yöresel parti mekanizmasını yeni bir siyasî eylemin örgütlenme veya üslenme merkezi haline getirmeğe çalıştıkları zamanlar, b) parti üyelerinin partiye kesinlikle karşı olan davranışlarda bulunup, bu davranışların kamuoyunun yakın ilgisini çektiği zamanlar. Şüphesiz ki, kamuoyunun ilgisini çekmek için ya disiplini ihlâl eden üyenin şöretli olması, ya da davranışlarının aşırı derecede yadırganması gereklidir.

Üçüncü olarak, bir siyasî partinin üyeleri ve yöresel örgütleri üzerinde disipline uyma isteğinde bulunması, bunların nitelikleri ile ilgilidir. Örneğın, yalnız seçim dönemlerinde önem kazanan örgüt ve üyeliklerin üzerinde parlamenter faaliyet dönemlerinde disiplin uygulamasında bulunmak hem olanaksız, hem de anlamsızdır. Büna karşılık seçim dönemleri genellikle ayrılıkların, uyuşmazlıkların arka plâna itildiği birlik içinde hareket etmenin önemle üzerinde durulduğu dönemlerdir. Seçim döneminde disiplin konularına eğilmek ve uygulamalara başvurmak ender rastlanan bir olaydır.

Dördüncü olarak, merkez yöneticilerinin parti meclis grubu dışında kalan örgüt ve üyelere disiplin cezaları uygulamaları siyasî anlayışlar ve kanun ve tüzüklere bağılıdır. Siyasî sisteminde adem - i merkeziyete önem veren ülkelerde buna paralel olarak genel merkez yöneticileri yöresel kuruluşların faaliyetlerine müdahalede bulunmaya kendilerinde yetki görmeyebilir. Ayrıca merkezin ve diğer üst kuruluşların alt kuruluşlar üzerinde sahip olduğu yetki, kanunlar, kararnameler ve tüzüklerle de sınırlandırmış olabilir. Değınilen siyasî anlayış ve hukuk farklılaşması ülkeler arasında olabileceği gibi, aynı ülke içerisindeki değışik siyasî partilerde ifadesini bulabilir.

Görülüyor ki, parti disiplininin şumulu parti yöneticilerinin parti meclis grubu üzerinde kurdukları otoriteyi aşabilmekte, partinin yöresel örgütü ve üyeleri üzerindeki otoritelerini de kapsayabilmektedir. Parti meclis grubu üzerindeki disiplin isteğinin, örgüt ve üyeler üzerinde olandan daha yoğun olduğu kesindir. Ancak bu bir partinin parlamento dışı örgütü üzerinde hukuka dayanan bir disiplin kurmağa çalışmayıp, tutarlığı yalnız gönüllü olarak veya hukukî nitelikte olmayan yaptırım-

larla⁵ gerçekleştirmeğe çalıştığı anlamına gelmez. Koşullar gerekli kıldığı zaman yöresel yöneticiler kendi örgütleri üzerinde veya merkezî yöneticiler yöresel örgütler üzerinde disiplin işlemlerine başvurabilirler. Diğer bir deyimle, disiplin kavramının parti yöneticilerin parlamentodaki temsilcileri üzerinde kurdukları emir - itaat ilişkisinin ötesinde ve örgüt üyeleri de zaman zaman içine alan bu kapsama sahip olduğu ile sürülebilir.

II. PARTİ DİSİPLİNİNİN TARİHÇESİ

Siyasî partilerde disipline yönelişin gerekçesi, diğer sosyal hareketlerde olduğu gibi, bundan elde edilen somut yararlardır. Büyük toplulukların kendi istek ve çıkarları yönünden etkili olabilmeleri için örgütlenme ve örgütçe desteklenen, onun adına hareket edebilen bir yönetici kadrosunun varlığı gereklidir. Duverger, “(siyasî) gücün ağırlığı, bu güce uyruk olanlarla düz orantılıdır. Onbeş kişilik küçük bir grupta anarşi hoş birşey olabilir, takat on bin kişinin bulunduğu bir toplulukta anarşi tehlikeli bir düzensizlikten ibarettir.” demektedir⁶. Bu sözlerden, disiplin hem siyasî güç için büyük potansiyel sağladığı, hem de etkinliğin sağlanması için pratik bir sorumluluk olduğunu anlıyoruz.

Siyasî partilerde disiplinli anlayışların gelişmesi geniş halk kitlelerinin siyasî hayata gittikçe artan bir şekilde girmesine paralel bir gelişme izlemiştir. Avrupa işçi yığınlarının siyasî alanda haklar elde etmek konusundaki başarıları ancak disiplinli işçi örgütleri gelişmeğe başladıktan sonra mümkün olabilmıştır. Az önce adı geçen yazarın teşhisi herhalde çok yanıltıcı değildir. “Avrupa işçi sınıfı için özgürlük kolektif bir zaferdir. Proletarya, kurtuluşunun silâhını keşfetmeden ciddi bir reform yapılmamıştı. Bu silâh ortak hareket etmektir. Yığınlar sayıları değil, disiplin sayesinde kurtuluşlarını elde etmişlerdir”⁷.

İşçi sınıfının siyasî yaşamda söz sahibi olmasını sağlayan kurumlar, Batı Avrupa tecrübesinde sosyalist partiler olmuşlardır. Düşünsel temellerinde bireycilik yatan burjuva partilerine karşı, sosyalist partiler, kuru-

5) Hukukî nitelikte olmayan yaptırımlar, tutarlığa uymayan üye ve örgütlerin partinin sağlayabileceği maddî ve manevî olanaklardan mahrum bırakılması şeklinde tezahür etmektedir.

6) Maurice Duverger, **Political Parties** (London: Methuen University Paperbacks, 1964), s. 170.

7) Aynı yer.

luşlarından başlayarak, yağınlaraya yönelen düşüncelerin savunucuları olmuşlardır. Yağınların önemli silâhının ise kollektif eylemler olması, sosyalist partilerin de bu yöntemi benimsemelerini teşvik etmiştir. Sosyalist partilerin başlattığı disiplinli parti geleneği zaman içinde ülkelerin siyasî sistemlerini meydana getiren diğer partilerce de benimsenmiş ve günümüzde çok yaygın olan disiplinli partiler ortaya çıkmıştır.

Disiplinli parti geleneğinin sosyalist partilerde başlayıp sonra sosyalist olmayan partiler arasında yaygınlaşmış olması, bu geleneğin sosyalist partiler sayesinde doğduğu şeklinde yorumlanmamak gerekir. Siyasî partilerin disiplinli olmaya yönelmeleri esas itibarile yağınların, işçi olsun olmasın, geniş ölçüde politikaya girmeleriyle, yâni seçkinciliğin yerini yağmcılığa bırakmasıyla ilgilidir. Bu gelişmede sosyalist partiler yalnız öncülük etmişlerdir. Nitekim, disiplinin işleyişini gerçekleştirecek kurumlar ilk olarak sosyalist partilerde ortaya çıkmıştır. Yüzyılımızın başında bü yandan disiplin komiteleri kurulurken, diğer yandan da bir yapıtlar silsilesi gelişmiştir⁸.

III. PARTİ DISİPLİNİNİN SONUÇLARI

Parti disiplini, yürürlükte olduğu siyasî sistemlerde, parlamentoyu, hükümet örgütünü ve siyasî parti örgütlerini etkiler.

Disiplinli parti sisteminin parlamenter sistem için, doğurduğu ilk sonuç "siyasî mücadelenin partiler arası mücadeleye inkilâb etmesini sağlamaktır"⁹. Bu gözler üzerine hemen şu soru akla gelmektedir : Serbest parti sistemlerinde siyasî mücadele partiler arasında cereyan etmemekte midir? Şüphesiz geniş kitlelerin dolaylı olarak siyasete katıldıkları bir sistemde siyasî mücadelenin örgütsel bir çerçeve içerisinde cereyan etmesi zorunludur ve bu çerçeveyi siyasî partiler bir ölçüde sağlamaktadır. Ancak, bir sistemde siyasî partilerin varoluşu, parlamentodaki siyasî mücadelenin onlar arasında cereyan ettiği anlamına gelmeyebilir. Örne-

8) Aynı eser, s. 173. Disiplin komiteleri, yazara göre, bireylerin disiplinsiz davranışlarını cezalandırmak üzere kurulmuş olup, hizipleri ve örgüt ile merkez arasındaki bölünmeleri önlemeye yönelen uzlaştırma komitelerinden ayrılıyordu. Disiplin komitelerinin gelişmesiyle birlikte disiplin cezaları sistemi de gelişmiştir. Bu cezalar kınama gibi manevî bir cezadan başlayarak, parti görevinden azilden kesin ihraca kadar çeşitli maddî cezaları kapsıyorlardı.

9) Tarık Z. Tunaya, a.g.e., s. 56.

ğın, A. B. D.'de siyasî mücadelenin parlamentodaki aktörleri siyasî partiler gibi görünmekle beraber, aktörlerin, aslında sorunlara göre teşekkül eden partiler arası koalisyonlar olduğunu görüyoruz. Zenci haklarının genişletilmemesi için Güneyli Demokratlar ve Kuzeyli tutucu Cumhuriyetçiler biraraya gelmekte, tarım ürünlerinin desteklenmesi ile ilgili kararlarda ise bölünme partiye göre değil, temsilcinin seçim bölgesinin tarımsal veya sınıf ekonomiyeye sahip olmasına göre meydana gelmektedir. Disiplinli parti sistemlerinde ise parlamentodaki siyasî mücadelenin siyasî partiler arasında yürütüldüğü görülmektedir. Bu açıdan parti disiplini mücadelenin partiler arasında cereyan etme eğilimini güçlendirmektedir. Buna karşılık parti disiplini, parti grubu içindeki mücadelenin daha yoğun olmasına yol açabilir. Hizip, kanat gibi deyimlere disiplinli parti sistemlerinde de sık sık rastlanması, parti grupları içinde siyasî mücadelenin yoğun ve örgütlenmiş olabileceğini göstermektedir.

Disiplinli partilerin meclis tartışmalarını anlamsız kıldığı, çünkü parti gruplarının aldıkları kararların parlamenter çalışmanın sonuçlarını önceden belirlediği de sık ileri sürülen bir görüştür. Liberal ve radikal temsil kuramları¹⁰ esas alınacak olursa, görüşe hak vermek gerekecektir. Çünkü bu kuramlar demokraside temsilci görevini yüklenenlerin kendi iradelerini temsil etmelerini öngörmekte veya temsil edilenin özgür iradeli bireyler topluluğu olduğunu önermektedir. Disiplin ilkesini benimseyerek meclis oturumlarında kişisel iradelerini ifade edemeyen temsilciler, bu davranışlarıyla parlamentonun gerçek bir siyasî fikir mücadelesi ortamı olmamasına ve törensel faaliyette bulunan bir kuruma dönüşmesine yol açmaktadır.

Yukarıda özetlenen görüşe, gerek dayandığı temsil kuramları çerçevesi içinde, gerek başka yaklaşımları esas alarak karşı çıkmak mümkündür. Parti disiplininin varlığı sonucu parlamentodaki tartışmaların yasama kararları verilmesi bakımından önemi azalmış olabilir. Fakat, parti grubunun içinde demokratik gelenekler varsa, parti meclis grubunun bir kanun teklifine karşı şu veya bu tutumu benimsemesi bir tartışma sonucu olmaktadır. Diğer bir deyimle, temsilcinin bir birey olarak yasama sürecine katkısı yitirilmemekte, bu katkının yapıldığı yer değişmektedir. Ayrıca, şunu da eklemek gerekir ki, disiplinli parti geleneği belirli ihtiyaçlar ve tecrübeler sonunda oluşmuştur. Tercih veya çıkarları birbirine yakın veya aynı olan kimseler, bunları gerçekleştirmenin en güvenilir yolunun örgütlenme olduğunu görmüşlerdir. Bireyler örgüt içinde hareket

10) Bkz. Ergun Özbudun, a.g.e., s. 167-173.

ederken, şüphesiz bazı tercihlerinin tam olarak gerçekleşmemesine rıza göstermek durumunda kalmaktadırlar. Ancak örgütlenmeden girilecek çabaların sonuçsuz olacağı olasılığı karşısında, bazı tercihlerden vazgeçerek diğerlerinin gerçekleşmesini kabullenmek rasyonel bir davranış olarak görülebilir. Kaldı ki, örgüt faaliyeti ile bireysel tercihlerin arasında sürekli ve önemli farklar olduğu zaman örgütten ve dolayısıyla örgüt disiplininin çıkmak, bireyin tasarrufları arasındadır.

Disiplinli parti sistemlerinde, parlamento, yasama görevini büyük ölçüde parti yöneticilerine aktarmış olsa bile, parlamentoda cereyan eden tartışmaların kamuoyuna aydınlatma açısından sağladığı yarar yadsınmaz. Eğer, demokratik sistemin amaçlarından bir tanesi bireylerin siyasi sürece kendi rasyonel tercihlerini gerçekleştirmek üzere katılmaları ise, sistem bireylerin bu tercihlerini yapmalarına yardımcı olmakla yükümlüdür. Tercihler bir bilgi dizisine dayanarak yapıldığına göre, parlamenter faaliyet bireylere bilgi sağlamak açısından yararlı olmaktadır.

Sosyal toplulukların iradesinin temsilini birey iradesinin temsiline üstün tutan kuramsal yönelimlerin, parti disipliniyi daha olumlu karşılamaları olağandır. Çünkü bu yönelimlerde önemli olan kuramsal şekilde veya yöneticiler tarafından saptanmış olan topluluk iradesinin gerçekleştirilmesidir. Temsilcinin, topluluk iradesi dışında bir iradeyi savunmasına yer olmadığı için, bütün temsilcilerin aynı yönde hareket etmesinin beklenmesi ve bunun sağlanmasına çalışılması, birey iradesini esas alan kuramsal yönelimlerdeki bireysel irade - parti disiplini bağdaşmazlığı probleminin büyük ölçüde ortadan kalkmasını mümkün kılmaktadır. Bu suretle, parlamentonun yasama görevinin, kararın verilmesi açısından parti yöneticilerine aktarılmış olması söz konusu teorik yönelimlerin beklenen ve yakınmayı gerektirmeyen doğal bir sonucu olmaktadır.

Parlamber faaliyetin salt parti yöneticilerinin aldığı kararları kanunlaştırmağa dönüştüğü durumlarda, temsilcilerin parlamento faaliyetlerine karşı duydukları ilgiyi yitirdikleri de zaman zaman yakınma konusu olmaktadır. Bu türden şikâyetlere yol açan olay, parlamento celselerine devamın artan bir şekilde düşüklük göstermesidir. Fakat, devamın azalmasının nedenini başka gelişmelerde aramak gerekir. İlk olarak, temsilcilerin yeniden seçilme istekleri, bu kişileri yeniden seçilmelerini sağlayacak faaliyetlere geniş zaman ayırmalarını gerektirmektedir. Çoğunlukla parlamentonun tatil dönemlerine rastlayan seçim bölgesi gezileri bir yana bırakılacak olsa dahi, parlamentonun faal olduğu zamanlarda temsilci seçmenlerinin kişisel işleriyle ilgilenmeğe, seçim bölgesi ile yoğun

ilişkilerini devam ettirmeğe vakit ayırmaktadır. İkinci olarak, parlamento çalışmalarının büyük bir kısmı komisyon çalışmaları şeklinde cereyan etmektedir. Oturum ve komisyon toplantıları çoğunlukla aynı zamana tesadüf ettiğinden, temsilci iki toplantıdan birini tercih etmek zorunda kalmakta ve görüşülen sorunun partice çok önemli görüldüğü durumlarda dışında, devamsızlık parlamento oturumu aleyhine gerçekleşmektedir. Devamsızlık, ilgisizlik anlamına gelmediği gibi yalnız disiplinli partilerin yürürlükte olduğu bir sisteme özgü de değildir. Örneğin, disiplinli bir parti sistemine sahip olmayan A.B.D. de, Kongre oturumlarına devamlı disiplinli sisteme sahip ülkelere göre daha yüksek olmadığı kuvvetle tahmin olunabilir.

Parti disiplini "Parlamento iradesi ile mebuslar ekseriyetinin iradesi arasında garip bir ahenksizlik doğmabilmektedir."¹¹ görüşü de disiplinin sakıncalarını belirtmek için ileri sürülmektedir. Sözelimi, parlamentoda yüzer temsilciye sahip üç parti olsun. Bir teklif üzerinde A partisi grubunda 51-49 şeklinde olumlu bir karar, B partisi grubunda ise 60-40 şeklinde olumlu bir karar alınmış olsun. C partisi ise 90-10 şeklinde teklifi reddetmeğe karar versin. Bu durumda, gruplarda yapılan oylama sonuçlarını toplarsak, teklifin 179-121 reddedilmesi gerekir. Fakat parlamentoda oylama grup kararına göre yapılacağından teklif 200 e karşı 100 oyla kabul edilecektir. Kanımızca, ileri sürülen sakınca gerçeğin fazla abartılmasına dayanmaktadır. Genellikle, parti grubunda alınan kararlardaki oylar ortadan bölünmemekte, çoğunluk daha kesin olmaktadır. Sonra, parti grubunda çeşitli konularda teşekkül eden çoğunluk ve azınlık grupları her zaman aynı kişilerden meydana gelmemektedir. Diğer bir deyimle, her kanunun bir azınlığı ve bir çoğunluğu olabilir. Eğer her kanunda aynı kişiler parti grubunun çoğunluğuna karşı çıkıyorlarsa, bu bir hizbin varlığına işaret eder¹². Bir hizip parti içinde bir kanat teşkil ederek parti politikasını kendi yönünde etkilemeye çalışabileceği gibi, yeni bir siyasî kuruluşun çekirdeğini teşkil edebilir. Hangi yolu izleyeceği, parti grubunu ne oranda etkileyebileceğine, partinin genel görüşleri ile hizbin görüşleri arasındaki farkın büyüklüğüne, partiden ayrılırsa hizbin başarılı bir siyasî hareket olarak devam edip edemeyeceğine bağlıdır. Son olarak, bir parlamento kararının farklı veya az farklı çoğunlukla alınmış olması sonucu etkilememektedir. İstisnai bazı konular dışında parlamentolar salt çoğunlukla karar verdiklerine göre azınlık-çoğunluk arasında

11) Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 56.

12) Ergun Özbudun, a.g.e., s. 10'da bir grubun hizip sayılabilmesi için sürekli olması gerektiğine işaret etmektedir.

oy farklı (devamlı olarak birkaç oya bağlı kalmadığı sürece) fazla önem taşımamaktadır.

M. Duverger siyasî parti disiplininin çift parti sisteminde hükümetin türdeşliğine ve kuvvetlerin toplanmasına yol açabileceğini, çok parti sisteminde ise, iktidarsızlığa kaynak olabileceğini söylemektedir¹³. Günümüzde kuvvetlerin hükümet elinde toplanması bir olgudur. Bu gelişmenin nedeni ise, muhtemelen, parti disiplini değildir. Nitekim, parti disiplininin olmadığı A.B.D. de de aynı olay cereyan etmektedir. İngiltere'de parlamentonun gücünü kaybetmesini açıklayan yazarın teşhisi, kanımızca, diğer ülkeler için de geçerlidir. Yazara göre a) Parlamentodan beklenen hizmetler (yasalar) talebi o kadar artmıştır ki, normal parlamenter süreç içerisinde talebi karşılamak imkânsızlaşmıştır. Dolayısıyla, parlamento hükümetin getirdiği teklifleri süratle onaylamak zorunda kalmaktadır. b) Toplumun ve teknolojinin giriftleşmesi, kanunların çok ayrıntılı ve girift olmasını zorunlu kılmaktadır. Yürütme organı uzmanları, bürokrasinin yardımı ile kanun tekliflerini hazırlamakta ve parlamento pek de yakından bilmediği konularda hükümet tekliflerini kabul etmek durumuna girmektedir¹⁴.

Çok parti sisteminde disiplinli partilerin iktidarsızlığa kaynak teşkil edebildiği de tartışılması gereken bir görüştür. Siyasî partiler birbiri ile uzlaşmaz bir tutum içinde iseler, siyasî iktidarın teessüsü güç veya olanaksız olabilir. Fakat böyle bir durum disiplinli parti sisteminin sonucu olmayıp, toplumdaki uzlaştırılması güç bölümlerin bir yansımasıdır. Çok partili sistemlerde, koalisyonlar hükümet kurulması için zorunlu ise partilerin disiplinli olması bir istikrar unsuru olabilir. İktidarın paylaşılması zaten belirli güçlükler doğurur; bunlara ek olarak koalisyona üye olan partilerin temsilcilerinin parti disiplinine tabi olmamaları koalisyonun yürütülmesini çok güç kılacaktır.

Bazı düşünürler, kuvvetli ve disiplinli partilerin hâkim olduğu bir sistemde baskı gruplarının zayıflama eğilimi göstereceğini ileri sürmektedirler. Parti disiplininin böyle bir sonuç doğurduğunu kanıtlamak biraz güçtür¹⁵. Nitekim disiplinli parti sistemine sahip İngiltere de baskı grup-

13) M. Duverger, *Siyasî Rejimler* (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963), /Çev. Yaşar Gürbüz/, s. 46-47 ve Tarık Z. Tunaya, a.g.e., s. 57.

14) Gwendolen M. Carter ve John Herz, *Major Foreign Powers* (New York: Harcourt, Brace and World, 1962), adlı kitapta Gwendolen M. Carter'in yazdığı İngiltere ile ilgili kısım, s. 103-104.

15) Ergun Özbudun; a.g.e., s. 11-12.

ların gücünün yumuşak bir sisteme sahip olan A.B.D.'dekinden daha az olmadığı genellikle kabul edilen bir görüştür. O halde, disiplinli partilerin varlığı baskı gruplarını etkinlik açısından etkilememektedir. Disiplinli parti sisteminin baskı gruplarının işleyişini değiştirmesi şu yönlerden olabilir:

- a) Disiplinli sistem, baskı gruplarının faaliyetini milletvekilleri üzerinden hükümet üyeleri üzerine kaydırabilir,
- b) Baskı grupları parti içine nüfuz etmeğe çalışabilirler,
- c) Partiler baskı gruplarını bünyelerine alarak, onların partiyle bütünleşmelerini sağlamağa yönelebilirler¹⁶.

Parti yöneticilerinin parti örgüt ve üyeleri üzerinden sahip oldukları disiplinin doğurduğu sonuçların incelenmesi, yöneticilerin parlamentadaki parti temsilcileri üzerinde kurdukları disiplinin sonuçlarının incelenmesine göre daha zordur. Disiplin kavramı incelenirken, örgüt ve üyeler üzerinde disiplin uygulanmasının daha düşük yoğunlukta olduğuna işaret edilmişti. Bu bakımdan disiplinin örgüt ve üyeler üzerinde çok önemli etkiler doğurmadığı düşünülebilir. Merkezin örgütü ve üyeleri sıkı disiplin altına almayı başarması halinde ki, bu bir istisna teşkil edecektir, merkez-örgüt arasındaki çift yönlü etkileme merkez lehine bozulacak, bu yoldan temsili demokrasinin işlenmesi zaafa uğrayacaktır.

PARTİ DİSİPLİNİNİ TEŞVİK EDEN NEDENLER

Parti Disiplinin Tarihçesi adlı bölümde, parti disiplinin doğmasına yardımcı olan nedenler ve parti disiplininin tarihi gelişimi çok kısa bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde ise parti disiplinin kurulmasını teşvik eden ve disiplin esasını benimsemiş partilerde disiplinin sağlanmasını kolaylaştıran nedenler genel olarak ele alınacaktır.

16) Bir baskı grubu bir siyasî partiyle bütünleştiği hallerde, parti den bağımsız ve onu etkileyen bir baskı grubundan söz etmek şüphesiz daha güç olmaktadır. Buna rağmen, baskı grubu kendi başına bir parti şekline girmeyip, daha geniş kitlelere hitabeden bir partinin içinde kendi çıkarlarını savunan ve partiye sağladığı desteği kendi denetiminde tutan bir grup durumunda ise, ve parti üyesi olmayan kütelleri de temsil ediyorsa, baskı grubunun varlığının devam ettiğine hükmedilebilir kanısındayız.

a) **Siyasi Partilerin Mahiyeti :**

Parti disiplinin ilk yaratıcı sebebini siyasî partinin mahiyetinde aramak gerekir. Siyasî parti tanımlarında devamlı olarak belirtilen bir husus parti üyelerinin aynı görüşleri paylaşmalarıdır. Disiplin kavramının tartışılmasında belirtildiği gibi, aynı görüşler esas itibarıyla parti tutarlılığını sağlayan amillerden bir tanesidir. Ancak, disiplin parti tutarlılığının özel bir şekli olarak yorumlanabileceğine göre tutarlılığı sağlayan bir hususun, dolaylı olarak disipline bir yakınlık doğuracağı ileri sürülebilir.

Özellikle parti genel kongrelerinin ve yetkili kurullarının kamuoyuna açıkladıkları karar ve programlar bunlara uymak, yani disiplinli davranma yönünde olumlu baskılar doğururlar.

Bir siyasî partinin disiplini ne derecede teşvik edeceği, partinin özelliklerine bağlıdır. Bünyesinde çeşitli sınıflardan veya çıkarları farklı ve uyum halinde bulunmayan topluluklardan üye bulduran partilerin, disiplinin kurulması bakımından daha olumsuz önkoşullara sahip oldukları düşünülebilir. Diğer yandan "sınıfsal bakımdan kutuplaşmış parti sistemlerinde" disiplini yaratıcı koşulların daha büyük oranda varolduğu akla gelmektedir¹⁷.

Siyasî partinin taraftarlarının hayatında işgal ettiği yer de üyelerin disipline olan ön-yakınlıkların belirlemeğe yardımcı olur. Sözelimi yalnız seçim zamanlarında örgütlenen veya örgütü canlılık kazanan siyasî parti üye ve parlamenterlerinin disipline yakınlığı, sürekli örgüte sahip olan partilere göre daha az olur. Çünkü yalnız seçim dönemlerinde faaliyete geçen parti örgütü üzerinde disiplin uygulamalarına başvurmak mümkün değildir. Buna karşılık örgütün parlamentodaki temsilciler üzerinde disiplin lehine etkide bulunması da ancak sürekli ve faal örgüte sahip olan partilerde mümkün olur.

Sürekli örgüte sahip olan partiler de taraftarlarının yaşantısında her zaman aynı oranda rol oynamazlar. Bazı partiler, üyelerinin siyasî faaliyet dışındaki faaliyetlerini de partinin düzenlediği kuruluşlar çerçevesi içine almağa gayret ederek üyenin yabancı etki kaynaklarından uzak kalmasını sağlamağa çalışırlar. Daha çok totaliter ülkelerde rastlanan bu

17) Ergun Özbudun, a.g.e., s. 149'da "Parti disiplini sınıfsal bakımdan kutuplaşmış parti sistemlerinde kuvvetli, az kutuplaşmış parti sistemlerinde ise zayıf olma eğilimindedir" diyerek, ileri sürülen görüşü özetlemektedir

eğilime, demokratik ülkelerde bulunan totaliter nitelikteki partilerde de rastlamak mümkündür. Parti üyesinin her türlü ihtiyacına cevap vermek yönteminden ümit edilen, kişide kararsızlığa veya ılımlılığa yol açan çapraz baskıların ortadan kaldırılarak kişinin disipline yatkınlığını arttırmak ve disipline uymamanın maliyetini kabul edilemeyecek kadar yüksek kılmaktır. Diğer bir deyimle, bütün faaliyetleri parti çerçevesinde olan bir kişi, parti ile ilişkilerini bozduğu zaman, sosyal bir yalnızlıkla da karşı karşıya kalma durumuna düşmektedir.

Bir siyasî partinin ülkenin siyasi sistemindeki yeri ile disiplini sağlaması arasında bir ilişki olduğu da gözlenmiştir. Örneğin, Fransız Temsilciler Meclisi üzerinde yapılan eski bir araştırma, sağ ve sol partilerinde disiplinin orta partilerine göre daha yüksek olduğunu göstermiştir¹⁸. Afrika siyasî partilerini inceleyen Thomas Hodgkin ise gayri-meşru olarak varlıklarını sürdüren partilerde merkezileşme ve disiplünlü olma eğilimlerinin güçlendiğini gözlemiştir¹⁹. Bu iki örnekteki gözlemlerin şu genellemeyi önerdiğini söyleyebiliriz: Bir siyasî sistem içinde iyi kabul görmeyen veya hakim eğilimlerin dışına düşen partilerde disiplinli olma eğilimi, yerleşmiş ve geniş desteği olan partilere göre daha güçlüdür. Mamaafih, diğer değişkenleri gözönünde tutmadan bu genellemenin mutlak geçerli olduğunu söylemek güçtür. Nitekim geniş desteği olsun olmasın doktriner sol partilerinin devamlı bölünmelere sahne olması yaygın bir olaydır. Fakat, çoğu zaman sol içinde bölünmeler parti içinde devamlı disiplinsizlik anlamına gelmemekte, disiplinli partiden kopmalar şeklinde cereyan etmektedir²⁰.

Uç partilerin disipline yatkınlığının bir nedeni de doktrinlerin genel parti tutumlarına ve kapsamı geniş parti programlarına kıyasla kesinlik göstermesi ve kolay anlaşılabilir formüllerle ifade edilebilmesidir. Doktrin, avamlaştırılmış ve sloganlaştırılmış haliyle, partinin üyeleri tarafından iyi bilinmesi, doktrine uyma konusunda bir baskı yaratmaktadır. Fakat, bir önceki paragraftan da anlaşılacağı gibi doktrin katı-

18) Niyazi Berkes, *Siyasî Partiler* (İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları, 1946, s. 10).

19) Thomas Hodgkin, *African Political Parties* (London: Penguin Books, 1961, s. 78).

20) M. Duverger, a.g.e., s. 174'te bölünmelerle ilgili olarak "her hizip kendi içinde otoriter bir yapıya sahiptir, başta birkaç lider vardır ve bunların çevresinde üyeler toplanmıştır. Üyeler parti içinde hâkim olan disipline benzer bir şekilde hizip liderlerinin disiplinine tâbi olurlar." demektedir.

lıği parti içinde kalarak sapsmalarla pek az imkân bıraktığından, görüş ayrılıkları yaygın bölünmelere yol açmaktadır.

Siyasî sistemdeki partilerin disiplin esasını benimsemiş olmaları, uzun dönemde disiplinli partilerin yaşayabilmesinin bir teminatıdır. Başka bir ifadeyle, disiplinli partilerin varlığı, disiplini teşvik eden unsurlardan bir tanesidir. Şöyle ki, disiplinli bir siyasî parti sistemine sahip ülkelerde, gelişen yeni siyasî partilerin de, varolan siyasî partilerin etkisi altında kalarak disiplinli olmaya yönelmeleri beklenebilir. Ayrıca, siyasî hayata yeni giren kadroların sosyalleşmeleri yürürlükte olan sistemin norm ve alışkanlıklarına dayanacağı için, parti disiplinini benimsemiş siyasî sistemlere girenler o sistemi benimseyerek devam etmesine yardımcı olacaklardır.

Siyasi partilerin tipi ile disipline yakınlıkları arasında da ilişki vardır. Daha önce söylediklerimizden, demokratik bütünleşme partilerinin, doktrin ve topyekûn bütünleşme partilerine nazaran disipline daha az yakın oldukları sonucu çıkarılabilir. Buna karşılık, ferdi temsil partilerinde disipline yakınlığın çok az olduğu inandırıcılığı yüksek bir önermedir²¹. Varlığı güçlü, popüler veya karismatik bir liderle açıklanan partilerde özellikle milletvekillerinin seçimi lidere bağlı olduğu için, parlamenter disipline doğru güçlü bir eğilimin var olduğu düşünülebilirse de, milletvekili olan kişinin yalnız lidere bağlı olmaktan duyduğu güvensizlik, diğer partilere geçme olanağı belirlediği zaman disiplinsizliğe dönüşebilir.

İki partili ve çok partili sistemlerin hangisi disiplini daha çok teşvik eder sorusuna Duverger, iki partili sistemin, disipline daha çok yakınlık doğurduğu şeklinde cevap vermektedir. Ancak, parti sayısının tek başına çok önemli etkisi olmadığı A.B.D. örneğinden anlaşılmaktadır.

Son olarak, parti lider kadrosu, tekliflerinin savunuculuğunu kendilerine ilâveten temsilci ve üyelere bırakmaktadır. Savunuculuk görevini yapan temsilci ve üyeler, bu görevi yerine getirmek için bilgiye muhtaçtırlar. Bilgi edinme konusunda bu şekilde ortaya çıkan yöneticilere bağımlılık da disipline uymayı desteklemektedir²².

b) Yaptırımlar :

Siyasî partilerin parlamentodaki temsilcileri ve üyeleri üzerinde disiplin kurmalarını sağlayan çeşitli türden yaptırımları incelemeyden önce

21) Ergun Özbudun, a.g.e., s. 112-113.

22) Maurice Duverger, **Political Parties**, s. 198.

gunu belirtmek gerekir ki, disiplini sağlamanın en etkili yöntemlerinden biri iknâ etmedir. Parti yönetici kadrosu yapmak istediklerinin yerinde ve haklı olduğunu gerek parlamentodaki temsilcilere gerek örgüt ile üyelere göstermek, onların onayını, zîmnen de olsa, almak zorundadır. Yön verdikleri grubun rızasına dayanmadan, salt ellerindeki yetki ve olanakları kullanarak disiplini sağlamağı deneyen yöneticiler uzun dönemde ya yöneticilik görevlerini kaybederler ya da partilerinin içinde ciddi sarsıntı ve bölünmelere yol açarlar. Öyle ise, yaptırımları, iknâ yoluyla parti içinde sağlanabilen uyusumun güçlendirilmesi için başvuru olan yollar diye nitelendirmek uygun olur.

Parti disiplininin sağlanması için başvuru olan yaptırımlar siyasî, iktisadi, sosyal veya hukukî nitelikte olabilir. Fakat sonuçları bakımından yaptırımlar birbirini destekleyici nitelik taşırlar. Söz gelimi, disiplinsizlikten dolayı kendisine parti tarafından verilen iş geri alman bir kimse, yalnız iktisadî bir cezaya çaptırılmış olmakla kalmayacaktır, partili çevresinin sosyal bakımdan kendisini yalnız bırakması ile karşı karşıya kalacak, siyasî itibarı zayıflayacaktır:

Parti yöneticilerinin disiplini sağlamak için hukukî yetkileri ve diğer olanakları vardır. İlk olarak hukukî yetkilerini ele alalım. Disiplinli partilerde disiplin ihlâllerinin ne şekilde ele alınacağını, hangi parti kuruluşlarının disiplin cezaları verebileceğini ve cezaların neler olabileceğini belirten tüzükler vardır. Yöneticiler, disiplin mekanizmasını işleterek itaatkâr olmayan üyeyi cezalandırabilirler. Tabii ki, disiplin mekanizmasının yöneticilerin istediği yönde kullanılıp kullanılmayacağı veya ne ölçüde kullanılabileceği parti yöneticilerinin siyasî güçlerinin yoğunluğuna ve disiplin sağlayan kuruluşlar üzerinde yöneticilerin sahip olduğu hukukî otoriteye bağlıdır. Genellikle, ulusal düzeyde disiplin kurulları ile parti yöneticileri arasında tutum bakımından bir özdeşlik vardır. Ancak, yöresel disiplin kurulları üzerinde merkez yöneticilerinin ne derecede etkili olacağı bir yandan merkez bir yöresel örgüt arasında hukukî bağa bağlı kahrken, diğer yandan merkezin yöresel örgüt üzerindeki nüfuzuna ve örgütle karşı kullanılabileceği olanaklara bağlıdır.

Disiplin kurullarının verebileceği cezalar itaatkâr olmayan üyenin siyasî durumunu sarsacak kınama gibi manevi cezalar olabilir. Daha sert cezalar arasında, parlamenterler için grup toplantılarına katılmaktan men, bütün parti üyeleri için geçici ihraç veya kesin ihraç gibi cezalar vardır. Şüphesiz disiplin kurullarınca verilen cezaların uygulamadaki sonuçları bunlara anlam kazandırmaktadır. Örneğin, parti içerisindeki yükselmeğ

ümit eden üyenin veya bakan olmayı isteyen parlamenterin disiplin cezasına çarptırılması, onun ilerlemesi için ciddi bir engel teşkil edecektir. Geçici ihraç gerek parti üyesinin gerek partinin parlamentodaki temsilcisinin nüfuzunu kırıcı bir işlemdir. Kesin ihraç ise, özellikle kişinin yükselmesinin partiye bağlı olduğu yerlerde çok güçlü bir silâhtir. Hukukî nitelik taşıyan disiplin cezalarının siyasî, iktisadî ve sosyal sonuçlarını uzun örneklerle açıklamak gerekli değildir. Yukarıda belirtilmek istenilen, verilen disiplin cezasının dar sınırlar içerisinde kalmayacağıdır.

Parti liderlerinin yöresel örgütlere karşı kullanabileceği bir silâh da yöresel örgütü feshetmektir. Daha çok yöresel örgütün yeni bir siyasî akıma veya siyasî partiye üs olarak kullanıldığı durumlarda, bir de yöresel örgütün geçimsizlikler veya bölünmeler sonunda iş göremez duruma düştüğü zaman başvurulmuş bu yol disiplinin sağlanmasında etkili olabilir.

İktidarda olan bir siyasî partinin liderleri yaygın disiplinsizliğe karşı parlamentonun feshini de disiplin sağlayıcı bir araç olarak kullanabilirler²³. Fakat, bu yolun parti liderleri tarafından ancak çok olağanüstü durumlarda tercih edileceği açıktır. Seçimlerin gerektirdiği faaliyet ve masraflar bir yana bırakılsa bile, büyük disiplin güçlükleriyle karşılaşan bir partinin yeniden iktidara gelme olasılığı da zayıflamış olacaktır.

Parti yöneticilerinin tüzüklerle verilen disiplin yetkileri dışında disiplini sağlayıcı silâhlara sahip olduklarına değinilmişti. Şimdi bunları da gözden geçirebiliriz.

Birçok ülkede parti merkezi adayları veto etmek yetkisine sahiptir. Geniş çevreli nisbi seçim sisteminin uygulandığı ülkelerde, merkez, adayların sırasını saptayabileceği gibi, aday sırası başka yöntemlerle belirlense dahi sırada değişiklikler yapabilmektedir. Adayın veto edilebilmesi veya aday listesinde yerinin değiştirilebilmesi adayın büyük ölçüde merkez yönetimine uymağa mecbur kılar. Özellikle, seçim kazanabilmek için parti desteğine sahip olmanın gerektiği ülkelerde parti disiplinini gözetmek zorunludur. Fakat bir adayın partiden bağımsız olarak seçim kazanabileceği hallerde dahi, parti aday olmaktan çıkarılmanın yıpratıcı etkileri vardır. Örneğin, adaylığı koymak için tüketilen malî kaynaklar boşa gidecek, aday partinin sağlayacağı olanaklar kadar geniş olanakları kendisi sağlayamayacaktır. Bu nedenlerden ötürü, seçim dönemlerinde

23) Ergun Özbudun, a.g.e., s. 140'da parlamentoyu fesih yetkisinde söz ederken, bu yetkiyi kullanma tehdidinin daha çok muhalefete karşı kullanıldığını belirtmektedir.

parti disiplinine uymamanın asgariye inebileceği akla gelmektedir. Seçimde başarı ümidi de ayrıca disipline yatkınlığı güçlendirmektedir.

Bazı hallerde adaylar parti tarafından veto edilmeyi, tanınmalarına yardımcı olacağı ve kendi düşüncelerinin ayrıldığı belli edeceği için isteyebilirler, fakat bu türden davranışlar istisna teşkil etmektedir.

Parti disiplinine uymayan parlamenter ve üyelere bazı şeylerin esirgenmesine merkez yöneticileri (parti iktidarda ise aynı zamanda hükümet) sahiptir. Dağıtılması parti tasarrufunda olan bazı görevler seçimlerden sonra parti taraftarlarına dağıtılır. Amerikan siyasî hayatında ganimet adını alan bu görevler, şüphesiz merkezin emirlerini yerine getirmede güçlükler çıkaran üyelere verilmeyecektir.

Parti veya hükümet ileri gelenlerinin disipline uymayan üye ve adayı desteklememesi de disiplinsiz üyeye uygulanabilecek maddi sonuçları olan manevi bir yaptırımdır. Özellikle ulusal partinin güçlü olduğu ülkelerde yöresel adaydan veya yöneticilerden desteğin esirgenmesi bunların siyasî nüfuzlarını kırabilir ve başarı şanslarını azaltabilir. İngiltere'yi örnek alan bir yazar, diğer bir gözlemlerde bulunmaktadır:

“Zamanımızda disiplinsiz Muhafazakâr milletvekillerine karşı başlıca tehdit partinin parlamento grubu liderliğinden çok milletvekillerinin kendi seçim çevrelerindeki parti örgütlerinden (constitutory associations) gelmektedir. Gerçekten yöresel parti örgütlerini meydana getirenler genellikle partilerinin davasına içten inanmış müfrit partizanlardır. Bunlar çoğu zaman partinin millî liderlerinden daha aşırı ideolojik görüşlere sahip bulunmakta ve partiye sadakat konusunda daha büyük bir hassasiyet göstermektedirler.”²⁴

Yazar ayrıca partizanların aşırı yönde sapmaları daha büyük bir hoşgörü ile karşıladıklarını, ılımlılığa yönelmiş sapmaları ise affetmediklerini eklemektedir²⁵. Özellikle, parti yöneticilerinin bir adayı desteklemeleri örgütte de yankılar yaparak onu cezalandırmaktadır.

Parti örgütlerinin disipline uyulması yönünde parlamentoya baskı yapmalarını genel düzeyde örgüt baskısı kuramı açıklamaya yönelmiştir²⁶.

24) Ergun Özbudun, a.g.e., s. 59.

25) Aynı eser, s. 60.

26) Maurice Duverger, **Political Parties**, a.g.e., s. 182-202'de örgüt baskısı teorisini ayrıntılarıyla vermektedir. Ayrıca bk. Ergun Özbudun, a.g.e., s. 109, 112-113.

Bu kuram, örgütün partide büyük güce sahip olduğu durumlarda, disiplinin çok kuvvetli olduğunu ileri sürmektedir. Ancak disiplinin sağlanması için önemli olan ek bir husus da, partinin ulusal liderlerinin parti örgütü üzerinde büyük nüfuza sahip olmalarıdır. Aksi takdirde, güçlü örgütlerin disiplinsizliğin temel nedeni durumuna gelebilmeleri de muhtemeldir. Ayrıca, örgüt baskısının gerçekleşmesi için sürekli ve faal örgütlerin varolmasının gerekliliği unutulmamak gerekir.

Parti liderlerinin ellerindeki malî imkânlardan küru daha fazla yararlandıracaklarının belirlenmesinde disipline uymak önemli bir kıstas teşkil eder. Disiplinsiz yöresel örgütler ve üyeler malî destekten yoksun kalırlarsa faaliyetleri aksayacaktır. Adaydan esirgenen fonlar ise, adayın seçimi kaybına yol açabilir.

Malî yaptırımlara başvurulmasının sınırları olduğunun da belirtilmesi gerekir. Örneğin, yöresel örgütün bağımsız malî güce sahip olduğu durumlarda, parti liderlerinin malî yaptırımlar uygulama olanakları darıdır. Hatta, ulusal parti, geliri için yöresel örgütlere büyük ölçüde bağlı ise, yaptırımın ters yönde işlemesi bir ihtimal olarak belirmektedir. Şu halde malî olanakları dar örgütler ve kişiler disiplinli davranışlara daha yatkındırlar diyebiliriz.

Parlamento üyeleri üzerinde parti yöneticilerinin disiplini sağlamak için kullandıkları az rastlanan bir malî yaptırım yöntemi de, parlamento üyesinin maaşını partiye vermesi ve buna karşılık partinin kendisine maaşa bağlamasıdır. Bu gibi hallerde, parlamenter partisine aşırı halde bağlanmakta ve disipline yatkınlığı artmaktadır. Hatta, partiler parlamentodaki temsilcilerinden tarihsiz istifa mektupları alarak, disipline uymayanları temsil görevinden affetmek olanağını bile elde edebilmektedirler²⁷.

c) Hükümet ve Seçim Sistemleri :

Bir ülkede yürürlükte olan hükümet sistemi ile parti disiplini arasında bir ilişki olduğu bazı yazarlar tarafından ileri sürülmektedir. Genellikle yapılan gözlem, başkanlık rejimlerinin disiplinsiz partileri teşvik ettiği, parlamenter rejimlerin ise disipline yatkın partiler doğurduğu merkezindedir²⁸. Parlamenter rejimlerde, yürütme örgütü,

27) Aynı eser, s. 198. Duverger, partinin maaşlı memuru haline gelen parlamento üyesine az maaş verildiğine, gelirin hizmet ve mal şeklinde desteklenerek malî bağımlılığın son derece yüksek olabileceğine işaret etmektedir.

28) Ergun Özbudun, a.g.e., s. 144.

parlamentoya getirdiği her kanun teklifi oylanırken, bir güven sınavına tabi olmaktadır. Diğer bir deyimle, bir partinin parlamentodaki çoğunluğu sayesinde göreve gelen hükûmetin bir teklifi kendisini iktidara getirenler tarafından reddedilirse, bu hükûmete güvensizlik beyanı anlamına gelir ve hükûmet teamülen istifa eder. Dolayısıyla, belirli bir konudaki hükûmet teklifinin disiplin dışına çıkılarak reddi parti liderlerinden genel olarak memnun olan parlamenterlere güç gelecektir. Bu durum parlamenterlerin disiplinden ayrılmamaları için güçlü bir baskı yaratmaktadır.

Başkanın bağımsız bir seçimle iş başına geldiği hallerde, sözünü ettiğimiz baskı parlamenterler üzerinden kalkmış olmaktadır. Yürütücü görevini yüklenenin bazı tekliflerinin kabul edilmemesi hükûmet bhranına yol açmayacaktır. Ancak, başkanın partisi parlamentoda hâkim olan partiden farklı ve karşılıklı olarak iki taraf uzlaşmaz durumda ise bir bhran doğabilir. Bhranı önleme endişesi ise disiplinsizliğe yol açar.

Seçim sistemleri de parti disiplininin gerçekleşmesine yardımcı olacak koşulları güçlendirebilir veya zayıflatabilir. Maurice Duverger, dar çevreli (tek isimli) seçim bölgelerinin disiplini teşvik etmediğini, buna karşılık liste yönteminin disipline yakınlık doğurduğunu ileri sürmektedir. Geniş seçim çevreli orantılı temsil sisteminin ise en güçlü disiplini sağlayacağı aynı yazar tarafından eklenmektedir²⁹.

Duverger'in ileri sürdüğü görüşler mantık bakımından inandırıcı gözükmemekte ise de, gözlemler görüşleri doğrulamamaktadır. Çünkü seçim sisteminin tek değişken olarak ele alınması yeterli olmamaktadır. Örneğin dar bölge tek isim sistemine sahip İngiltere'de bu seçim sistemi bilâkis disiplini teşvik etmektedir. Devamlı faal, ulusal partinin tutumlarını benimseyen ve disipline önem veren yöresel örgütler nezdinde disiplinsiz parlamento üyesi çok güç durumda kalmakta ve yeniden seçilme şansını yitirmektedir. Buna karşılık bloke listeli ve orantılı temsil sisteminin yürürlükte olduğu memleketimizde bu sistemin disiplini ne ölçüde teşvik ettiği bilinmemektedir. Aday listeleri ve listede adayların sıraları geniş ölçüde merkezin sınırlı etkisi altında bulunan yöresel partililer tarafından belirlendiği için, aday, seçildiği zaman kendisini yeniden aday gösterme olanağına sahip yöresel üyelerin desteğini devam ettirmeye mecbur hissetmekte, buna karşılık parti meclis grubunun ve yöneticilerinin her ka-

29) M. Duverger, **Political Parties**, s. 198, 193-194 ve Ergun Özbudun, a.g.e., s. 131 ve Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 55. Son iki kaynak bilgilerini ilk belirtilen kaynağa atfetmektedirler.

rarına uymayı zorunlu görmemektedir. Hatta, bazı milletvekilleri yöresel desteklerinin güçlü oluşuna dayanarak disiplin ihlâlini partiden atılmayı gerektirecek düzeylere ulaştırmışlardır.

Partinin kişilere nazaran daha fazla önem kazandığı, ve kanun ve tüzüklerin cevaz verdiği ülkelerde, parti liderleri, parlamenterlerin yöresel siyasî güçlerini geliştirmelerini engellemek için zaman zaman milletvekillerinin seçim bölgesini değiştirmektedirler. Bu yoldan, milletvekili, seçilmesini parti liderlerine borçlanmakta ve disipline daha yatkın hale gelmektedir³⁰.

Bir milletvekilinin kendisini milletvekili seçtiren partiden ayrılmasının maliyeti de disipline yatkınlığı etkilenmektedir. Örneğin, 1948 öncesi Çekoslovakya'da partiden ayrılmak milletvekilliğinden de istifa etmeği gerektiriyordu³¹. Bu durumda, bir milletvekilinin partisinden ihracı gerektirecek davranışlarda bulunması milletvekilliğinden de ayrılmasını gerektireceği için, disiplinsizliğin maliyetini çok yükseltiyordu. Aynı şekilde, parlamento komisyonları üyeliğinin parlamenterlerin siyasî gücünü arttırdığı durumlarda, parti değiştirmek komisyon üyeliğinin de sona ermesi anlamına geliyorsa, parti değiştirmemek ve dolayısıyla disipline uymak lehine önemli bir baskı ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, gerek hükümet, gerek seçim sistemi, gerek bazı kanunlar parti disiplini lehine baskılar yaratabilirlerse de disiplinin varolması için yeter koşul değildir.

d) Siyasî Kültür, Sosyal Değerler :

Bir ülkede siyasetin mahiyeti hakkındaki düşünceler ve bazı sosyal değerlerin disiplini teşvik etme veya zayıflatma yönünden etkide bulunduğu düşünülebilir.

Uzun demokrasi geleneğine sahip Batı Avrupa ülkelerinde ve A. B. D.'de, siyasî sistemi etkileyen temsil teorileri bir yandan seçmenin diğer yandan temsilcinin rasyonel bireyler oldukları ve özgür iradeleri ile karar verme hakkına sahip olduklarını öngördüğünden, siyasî partilere şüphe ile bakılmıştır. Bu nedenle, siyasî partilerin örgütsel bir zorunluluk olarak belirmelerine rağmen, disipline yönelmeleri daha geç başlamıştır. İlk görüşlere göre, disiplin bireysel iradenin öneminin azalmasına yol açıyordu. Pratik zorunluluklar ve kolektif temsil teori ve uygu-

30) M. Duverger, *Political Parties*, s. 198.

31) Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 55.

İlhamının gelişmesi sonucu, disiplinli parti sistemleri Batı Avrupa'da yaygınlaşmış, A. B. D.'de ise paralel bir gelişme başka nedenlerden dolayı gerçekleşmemiştir. Günümüzde disiplinli parti sistemine sahip demokratik Batı Avrupa ülkelerinde parti disiplinine siyaset felsefesi açısından ciddi itirazlar yapılmamakta ve disiplin siyasî sistem içerisinde olağan bir olay olarak görülmektedir. Buna rağmen, parti disiplinine uymayı sınırlayan bir siyasî kültür çerçevesinin varlığı da bir gerçektir. Bireyin vicdanına bırakılması gereken bazı inanç konularında, parti liderliği üyelerin serbest oy vermesine bizzat müsaade ettiği gibi, disipline uymayan üyeleri hoşgörü ile karşılayabilmektedir. Uygulamalara bir örnek verebiliriz: İngiliz İşçi Partisi 1946'da Basım Tahkik Komisyonu kurulması ve 1956'da idam cezasının kaldırılması konusunda üyelerini serbest bırakmıştır³². Ayrıca, partinin disiplin istediği, fakat vicdan meselesi olarak görülen nükleer silâhlanma alanında zaman zaman çok sayıda İşçi Partisi temsilcisi çekimser oy kullanmışlardır. Parti, temsilcilerin bu tutumunu hoşgörmüş, partiye temel bağlılıklarının devam ettiğini de hesaba katarak disiplin işlemlerine başvurmamıştır³³.

Siyasî kültür yanında sosyal değerlerin disipline yatkınlığı etkilediği düşünülebilir. Şöyle ki, çevreye uyumun (conformity) yüksek sosyal değer taşıdığı toplumlarda, parti disiplinine ön yatkınlığın daha fazla olacağı tahmin edilebilir. Fakat gözlemler tahminin doğru olmayabileceğine işaret etmektedir. Örneğin, İngiltere ve Türkiye'nin karşılaştırılmasında, Türk toplumunun çevreye uyuma daha çok önem verdiği akla gelmektedir. Buna karşılık, İngiliz partilerinin disipline Türk partilerinden daha az yatkın oldukları söylenemez. Öyle ise, siyasî tutumları etkileyebilecek diğer bir sosyal değer uzlaşmaya (compromise) atfedilen önemdir. Bu açıdan örnek alman iki ülkeyi incelediğimiz zaman durum değişmektedir. Pratik fikir ve çıkar alışverişi yaparak uzlaşmaya İngiliz sosyal sistemi daha yatkındır ki, uzlaşma disiplini teşvik eder. Buna karşılık, Türk sosyal değerleri arasında tutum değiştirmek ve taviz vermek; sözünde durmamak, mahcup düşmek, korkaklık gösterme gibi sosyal yorumlara yol açabilir. Diğer bir deyimle, uzlaşma ters sosyal baskılara yol açacağı oranda bireyin parti disiplini adına yapabileceği fedakârlıkları azaltarak disiplinsizliği teşvik edebilir.

Çevreye uyum bir sosyal değer olarak ülkeler arasında farklı olabileceği gibi, bir ülke içinde de farklılık gösterebilir. Genellikle, çevreye

32) Gwendolen Carter ve John Herz, a.g.e., s. 114.

33) Aynı yer.

uyum baskıları küçük yerleşme merkezlerinde veya büyük şehir içindeki kapalı çevrelerde kuvvetli, büyük yerleşme merkezlerinde ise zayıftır. Bu durumun parti disiplini açısından şu hipotezi önerdiği söylenebilir : Çevreye uyum sosyal değerinin siyasî partilerin parlamento grupları üzerinde kurdukları disiplini güçlendirmekteki etkisi az olmakla beraber, aynı değer yöresel örgütler üzerinde disiplin kurmakta faydalı bir etkindir. Şüphesiz ki, bu hipotez ampirik doğrulamaya muhtaçtır. Disipline uymanın başlı başına bir değer teşkil ettiği ülkelerde, bunun siyasî partilerde de yankılar uyandırması olağandır. Aynı şekilde, yaşlılara ve görevden ileri gelen itibara karşı boyun eğme geleneği güçlü olan toplumlarda yaşlılık ve mevkiin yarattığı prestijin etkili bir şekilde disiplin sağlanması için seferber edileceği kabul edilebilir.

e) Disiplini Teşvik Eden Diğer Bazı Hususlar :

Parti disiplininin kuvvetli veya zayıf olması üzerinde ülkede yürürlükte olan genel siyasî koşulların da bir etkisi olduğunu önermek mümkündür. Örneğin, savaş dönemlerinde veya ülkenin yoğun dış tehlikelerle karşılaştığı dönemlerde, disipline uyma lehinde önemli baskılar doğar. Aynı şekilde, ulusal birlik içinde davranmayı gerektiren dış sorunlarda da disiplinli davranmanın lehine baskıların ortaya çıkması olağandır.

Parti disiplininin ne yoğunlukta uygulanacağını belirleyen bazı hususlar ise parti lideri ile ilgilidir. Liderin kişiliği disiplinci ise, disipline daha çok önem verilmesi beklenebilir. Buna karşılık hoşgörü yönü ağır basan lider disiplin uygulamalarına başvurmakta daha ağır davranabilir. Liderin disiplininin sağlanmasını vurgulaması yalnız kişisel özelliklerine bağlı değildir. Mevkiinden, yerinden emin olan liderin daha hoşgörülü davranması, mevkiinden emin olmayan ve yerinden olmaktan endişe eden liderin daha disiplinci bir yolu benimsemesi yadırganmamak gerekir.

VI. DISİPLİN KURULMASINI GÜÇLEŞTİREN BAZI DURUMLAR

Siyasî parti liderlerinin gerek parlamentodaki temsilci grubu, gerek yöresel örgütler ve üyeler üzerinde disiplin kurmalarını teşvik eden âmil-ler yukarıdaki bölümlerde incelenmiş bulunmaktadır. Disiplini teşvik eden faktörlerin neler olabileceğini sıralamak bir bakıma, bu faktörlerin mevcut olmadığı hallerde disiplinin kurulmasının da güçlüğüne işaret etmektedir.

Parti disiplininin kuruluş ve devamını sağlayacak ön şartların var- olduğu durumlarda dahi disiplinin kurulmasını güçleştiren bazı husus- lar vardır. Bir siyasî partinin lider kadrosu ile ona uymakla yükümlü bu- lunan parlamento temsilcileri veya parti üye ve görevlilerinin ilişkisi bir- denge ilişkisi şeklinde görülebilir. Bu dengede lider kadrosu kendi istek- lerinin, tekliflerinin benimsenmesini, onlara uyulmasını talep etmekte, buna karşılık parlamenterler, görevliler ve üyeler liderlerin kendi istek ve çıkarlarına hizmet etmesini beklemektedirler. Lider kadrosu, her par- tilinin her isteğine cevap vermemekle beraber, bunların partiye sadakat- le bağlanıp hizmet etmelerini sağlayacak ölçüde memnun olmalarını ger- çekleştirmeye çalışır. Parti liderlerinin talepleri, partinin temel kadro- larının istek ve çıkarlarına çok aykırı düştüğü hallerde disiplin ihlâli yay- gılaşabilir veya lider kadrosunu değiştirme hareketleri yoğunlaşabilir. Memleketimizde örnek vermek gerekirse, köylüyü topraklandırmak için 1945 ve 1954 te yapılan girişimlere değinilebilir. Her iki olayda da hükü- metler disiplin sağlamakta güçlük çekmişler ve şiddetli parti için muha- lefetle karşılaşmışlardır. Bunun nedeni gerek CHP'yi ,gerek DP'yi mey- dana getiren kadronun bu değişiklik sonunda maddî kayıplara ve bunu müteakiben muhtemelen nüfuz kaybına uğrayacakları idi.

Siyasî partilerde disiplinsizliğe yol açan diğer bir durum, siyasî par- ti sisteminin istikrar kazanmamış olmasıdır. Şiddetli siyasî değişiklikler geçirmekte olan bir toplumda siyasî güçlerin yeni bir dengeye kavuşun- caya kadar kurdukları çeşitli koalisyonlar, sosyal grupların siyaset sah- nesinde kendilerine bir yer bulma çabaları, siyasî sistemi devamlı de- ğişime iten olaylardır. Hızlı değişimde istikrarı zımnen de olsa varsayan parti disiplininin sağlanabilmesi güçtür.

Siyasî hayatın ve parti sisteminin istikrarlı olduğu durumlarda dahi, hızla oy kaybeden ve artık siyasî sistemde bir ihtiyaca cevap vermeyen partilerin disiplin kurma güçlükleriyle karşılaşması beklenebilir.

Parti disiplininin zayıflatan bu iki durum dışında parti mensuplarının kişisel açıdan disipline yatkınlıklarının zayıflatan bazı hususlar da vardır. İlk olarak, partiden bağımsız olarak siyasî güce sahip olanların disipline daha az yatkın kişiler olabileceği muhtemeldir. Çünkü bu kişiler için di- siplini teşvik etmek için başvurulan yöntemlerin çoğu etkili olmayac- tır.

İkinci olarak şöhretini başka alanlarda sağlamış olan ve kamuoyu- nun kolaylıkla dikkatini çekme olanaklarına sahip bulunan kişilerin par- ti disiplinine daha az yatkın olmaları beklenebilir.

Son olarak, siyasette kaybetmekle çok şey kaybedecek kimseler siyasette kaybetmemek için çok konuda fedakârlık yapmağa hazırdırlar. Genel olarak bu eğilim disiplini teşvik eder görünürse de, bu tür kişilerdeki güvensizlik duygusu, kolay taraf değiştirmelerine yol açar. Ülkemizde bu tür davranışlara gelecek vaadetmeyen küçük parti temsilcilerinde sık sık rastlanmaktadır.

Bazı ülkelerin kanunları belirli konuların parti grubunda tartışılmasını ve grup kararı alınmasını engellemektedir. Ancak, bu türden kanunların uygulanabilirlik derecesini eleştirmek gerekir. Parti liderlerinin tutumu, resmî bir grup kararı olmasa da, grup üyelerini etkiler. Kaldı ki, grup kararı alınmasına hukukî imkân olmayan hallerde bile, parti liderleri, kendi isteklerine uymayan üyeleri, hukukî olmayan yaptırım türleriyle cezalandırma olanağına sahiptirler.

*

**

Bu çalışmada parti disiplini kavramı kısaca incelendikten sonra, disiplini teşvik eden muhtelif türden nedenler ele alınmıştır. Çalışma teorik ve hipotetik niteliktedir. Diğer bir deyimle, ileri sürdüğü önermeler genel gözlemlere dayanmakta, fakat bu önermelerin ampirik yöntemlerle bir ülke içinde ve ülkelerarası alanda karşılaştırmalı olarak doğrulanması gerekmektedir. Bu bakımdan çalışma, araştırmacı için denenebilecek hipotezler teklif etmekle yetinmiştir.